

Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting en conclusies van

Sterke steden, gemengde wijken

Bevolkingsdynamiek in Amsterdam,
Rotterdam, Arnhem en Groningen,
1999 tot en met 2008

Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken

Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken

Bevolkingsdynamiek in Amsterdam, Rotterdam, Arnhem
en Groningen, 1999 tot en met 2008

Jeanet Kullberg
Matthieu Permentier
m.m.v. Emily Miltenburg

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, januari 2014

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het SCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het SCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2014

SCP-publicatie 2014-4

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Omslagontwerp: bureau Stijlzug, Utrecht

ISBN 978 90 377 0696 3

NUR 740

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Samenvatting en conclusies Sterke steden, gemengde wijken? 7

Op internet (www.scp.nl) is bij de publicatie te vinden en te downloaden:

- 1 Naar sterke steden en gemengde wijken
 - 1.1 Stedelijke vernieuwingsbeleid en de veranderende status van de stad
 - 1.2 Sociale stijging en verhuizingen binnen de G31; 1999-2010
 - 1.3 Onderzoeksvragen en – opzet

- 2 Beschrijving van de vier steden en stadsgewesten
 - 2.1 Selectie van de vier stadsgewesten
 - 2.2 Stadsgewest Amsterdam
 - 2.3 Stadsgewest Rotterdam
 - 2.4 Stadsgewest Arnhem
 - 2.5 Stadsgewest Groningen

- 3 Op weg naar sterkere steden?
 - 3.1 Sociale stijging en selectieve verhuizingen
 - 3.2 Bevolkingsontwikkeling en omvang migratiesaldo in de vier steden
 - 3.3 Inkomensgroepen in de stad
 - 3.4 Sociale stijging en sociale daling in de stad
 - 3.5 Selectieve verhuizingen van en naar de stad
 - 3.5.1 Migratiesaldo van verschillende inkomensgroepen
 - 3.6 Nam het vertrek van lage-inkomens uit de stad toe en van hoge inkomens af?
 - 3.7 Vestiging
 - 3.8 Sterke steden?

- 4 Bevolkingsdynamiek in Rotterdamse en Amsterdamse wijken
 - 4.1 Bevolkingstrends
 - 4.2 Verwachtingen van gemengde wijken
 - 4.3 Bevolkingssamenstelling en ontwikkeling in Rotterdamse wijken
 - 4.3.1 Kenschets van de woningmarkt
 - 4.3.2 Bevolking naar inkomen en afkomst
 - 4.3.3 Sociale stijgers
 - 4.3.4 Bevolking naar huishoudensamenstelling en afkomst
 - 4.3.5 Rotterdam resumerend
 - 4.4 Bevolkingssamenstelling en ontwikkeling in Amsterdamse wijken
 - 4.4.1 Kenschets van de woningmarkt
 - 4.4.2 Bevolking naar inkomen en afkomst

- 4.4.3 Sociale stijgers
- 4.4.4 Bevolking naar huishoudensamenstelling en afkomst
- 4.4.5 Amsterdam resumerend
- 4.5 Gemengde wijken?

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

19

Samenvatting en conclusies

Sterke steden, gemengde wijken

Plaats van dit rapport

Deze studie vormt een aanvulling op de verschenen rapporten *Wonen Wijken en Interventies* (Wittebrood en Permentier 2011) en *Werk aan de Wijk* (Permentier et al. 2013) die beide op verzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) werden uitgebracht. In de verschenen SCP-publicaties stonden de aandachtswijken en de beleidsinterventies om daar de leefbaarheid te verbeteren centraal. In deze achtergrondstudie is dat niet zo. In de jaren die we hier analyseren was het krachtwijkenbeleid nog niet van start gegaan. We laten daarom de bevolkingsdynamiek in enkele steden meer integraal zien en kijken naar zowel trends in verhuisstromen tussen stad en randgemeenten als demografische processen in stadswijken van twee steden.

Deze studie beoogt *geen* beleidsevaluatie te zijn. Wel grijpen we terug op het beleidsdiscours over versterking van de sociaaleconomische positie van steden ten opzichte van randgemeenten en over sociale menging binnen stadswijken zoals dat binnen het grote-stedenbeleid werd gevoerd. Die beleidsdiscussies hebben onze focus bepaald wat betreft de groepen waaraan wij aandacht besteden.

Na de stadsvernieuwing van de jaren zeventig en tachtig waarin het bouwen voor de eigen wijkbewoners werd gepropageerd, is in de jaren negentig begonnen met stedelijk vernieuwingsbeleid om de economische positie van steden en hun wijken te versterken. In het beleidsdenken hierover is de aandacht gericht op zowel de stad in de regionale context (sterke steden) als de sociaaleconomische segregatie binnen steden naar stadswijken (gemengde wijken). Met het eerste grote-stedenbeleid (1995) werd een aanzet gegeven om de economische kwaliteiten van de stad uit te bouwen. Het bestrijden van ruimtelijke segregatie en armoedeconcentraties was een reactie op selectieve verhuizingen als gevolg van suburbanisatie die in de jaren zestig op gang was gekomen: de uitstroom van middeninkomens naar de randgemeenten ging hand in hand met de instroom van armere huishoudens naar de stad. Hierdoor is de sociaaleconomische positie van steden ten opzichte van hun randgemeenten en de rest van Nederland verzwakt. De selectieve migratie ging immers samen met verarming van de stad en dat beïnvloedde de leefbaarheid. De angst bestond dat steden met steeds moeilijker beheersbare fysieke, sociale en economische problemen te maken zouden krijgen. De laatste jaren wordt steeds duidelijker dat de economische ongelijkheid van de verhuisstromen veranderd is. Aan de vooravond van de grootschalige herstructurering in de grote steden en de Vinex-wijken aan de randen ervan, was al sprake van afnemende selectiviteit van verhuizingen uit de stad naar inkomen en naar huishoudentype en etnische achtergrond. De populariteit van de stad is gestegen en de neiging tot suburbanisatie is afgenomen. Recentelijk kantelt het discours en wordt de vraag gesteld of de stad nog wel voldoende ruimte biedt aan huishoudens met lagere inkomens en zijn roltrapfunctie voor dergelijke starters kan vervullen. Maar in hoeverre is dat laatste

beeld vooral geënt op Amsterdam? Zijn dezelfde aanzetten ook herkenbaar in een minder florerende stad als Rotterdam of steden buiten de Randstad? En welke scheidslijnen doen zich voor binnen de stad? Dat zijn vragen die we in deze rapportage voor enkele gemeenten onderzoeken.

Dit rapport is gebaseerd op de gegevens die in *Wonen Wijken en Interventies* en *Werk aan de Wijk* ten grondslag lagen aan analyses van verhuisbewegingen en processen van sociale vooruitgang van bewoners van de G31. Het Sociaal Statistisch Bestand biedt de mogelijkheid om dit aan de hand van registratiegegevens te onderzoeken.

De analyses zijn uitgevoerd met gegevens van 1999 tot en met 2008 en zijn dus niet actueel. Ze worden daarom als achtergronddocument bij de verschenen SCP-publicaties over de aandachtswijken gepresenteerd. De analyses geven bevolkingstrends weer zoals die aan de vooravond van de woningmarktcrisis optraden en waarvan we vermoeden dat de crisis ze weliswaar afremde doordat de verhuisdynamiek werd afgeremd, maar ze niet wezenlijk heeft gekeerd. We vermoeden dat de geografische voorkeuren van groepen stedelingen niet zijn veranderd door de crisis, maar dat er wel sprake is van uitval van verhuizingen, met name bij doorstromers op de woningmarkt. We verwachten dus dat de trends vertragen zonder wezenlijk te veranderen.

Onderzoeksvragen en -aanpak

In dit rapport kijken we naar de positie van de stad in termen van sociaaleconomische status van de bewoners, huishoudenssamenstelling en etnische compositie en veranderingen daarin in de jaren 2000. Daarna kijken we naar geografische scheidslijnen tussen bevolkingsgroepen binnen de stad en de veranderingen daarin. De onderzoeksvragen zijn:

- 1 Hoe hebben de verhuisstromen vanuit en naar de steden Amsterdam, Rotterdam, Arnhem en Groningen zich in de periode 1999-2008 ontwikkeld naar omvang en naar inkomenssamenstelling? Is er sprake van een teruglopende uitstroom van hogere en middenklasse huishoudens van de stad naar de randgemeenten en van een toenemende uitstroom van lagere inkomens uit de stad? Blijven sociale stijgers in toenemende mate voor de stad behouden?
- 2 Welke bevolkingssamenstelling en -ontwikkeling kennen stadswijken binnen Amsterdam en Rotterdam naar etnische groepen, huishoudenssamenstelling, sociaaleconomische positie van de bewoners en aantallen sociale stijgers? Welke combinaties van kenmerken doen zich voor? En in hoeverre maken herstructureringswijken onderscheidende ontwikkelingen door wat betreft de bewonerssamenstelling?

Bij het eerste cluster vragen gaat het erom of steden in sociaaleconomisch opzicht sterker zijn geworden en welke demografische processen daarachter zitten. Het tweede cluster vragen is geformuleerd vanuit beleidstheoretische noties over voordelen van gemengde wijken. Die noties komen erop neer dat men van interacties

tussen wijkbewoners verwacht dat ze gunstig zijn voor het functioneren van de wijken en het welbevinden van hun bewoners. Diversiteit in de sociaaleconomische positie van bewoners zou het risico op een cultuur van armoede onder wijkbewoners en een slecht imago van de wijken verminderen. Van gezinnen met kinderen wordt een stabiliserende werking in de buurt verwacht: zij hebben belang bij een veilige buurt en goede contacten in de buurt, en zullen zich daarvoor inzetten. Bovendien zullen ze liever niet verhuizen, zeker als de kinderen schoolgaand zijn. Een sterke concentratie van met name niet-westerse migrantengroepen wordt gezien als ongunstig voor hun integratie. Zo zijn negatieve effecten op de wederzijdse beeldvorming en de taalontwikkeling vastgesteld. Ook in de perceptie van bewoners van niet-westerse afkomst treden dergelijke effecten op. Zij zien graag een gemengde wijk waarin contact met autochtone Nederlanders mogelijk is. Dat is in hun ogen goed voor de taalontwikkeling en voor de verbinding met de Nederlandse maatschappij.

In de wijken die in de periode 1999 tot en met 2008 substantiële herstructurering ondergingen, was het de bedoeling om de bevolkingssamenstelling bij te sturen door betere woningen voor onder andere gezinnen te realiseren. We kijken in hoeverre de trends hier anders waren dan in nabije wijken die niet geherstructureerd werden. Ook besteden we aandacht aan de diversiteit van herstructureringswijken, naar ligging binnen de stad en naar armoedeniveau van de bewoners.

Het eerste cluster onderzoeksvragen wordt beantwoord op basis van onderzoek in vier steden: Amsterdam, Rotterdam, Arnhem en Groningen. De keuze voor deze vier steden is gebaseerd op de ligging in Nederland (Arnhem en Groningen buiten de Randstad, de andere twee erbinen) en de spanning op de woningmarkt (meest gespannen in Amsterdam en Groningen, minst gespannen in Rotterdam en Arnhem). Achteraf gezien is Groningen wat minder gelukkig gekozen. Door het uitgesproken karakter van studentenstad (één op de vijf volwassenen is student) vormt de stad vaak een uitzondering binnen dit kwartet steden.

Voor het tweede cluster vragen richten we ons op de steden Amsterdam en Rotterdam. De selectie is gemaakt omwille van uitvoerbaarheid. De keuze voor deze twee steden is bepaald door het feit dat beide steden over de nodige documentatie beschikken die helpt bij het duiden van ons materiaal, en beide steden al langere tijd een heterogene, multiculturele bevolkingssamenstelling hebben. Het is interessant om te zien hoe de verschillende herkomstgroepen zich binnen de stad bewegen. Hoe komen de grotere populariteit en de hogere woningprijzen in Amsterdam tot uitdrukking in de bevolkingsontwikkeling? In hoeverre verschillen de demografische processen van die in Rotterdam?

De volgende groepen zijn centraal gesteld; we presenteren hier meteen de definities van die groepen:

- Gestandaardiseerde huishoudinkomens in vier klassen: laag (20% laagste inkomens binnen de landelijke inkomensverdeling), midden-laag (20% tot 50%), midden-hoog (50% tot 80%) en hoog (20% hoogste inkomens). Gestandaardiseerd inkomen houdt

in dat rekening gehouden wordt met huishoudensamenstelling door middel van een weegfactor.

- Etnische achtergrond in drie groepen: migranten en tweede-generatieleden uit westerse landen, uit niet-westerse landen en autochtonen.
- Etnische middenklasse: niet-westerse migranten en (vooral) de tweede generatie uit deze groepen met een hoger of lager middeninkomen (20% tot 80%).
- Huishoudensgroepen: onderscheiden naar alleenstaanden, koppels zonder kinderen, koppels met kinderen en eenoudergezinnen.
- Koppels met kinderen: twee samenwonende ouders met minimaal één thuiswonend kind.
- Sociale stijgers: personen die een inkomensverbetering meemaakten in het jaar voorafgaand aan de meting in het gestandaardiseerde huishoudmaandinkomen van minimaal 5 procentiën. Dit komt meestal doordat men werk gevonden heeft of beter betaald werk. In een minderheid van de ‘stijgingsgevallen’ is de oorzaak dat twee partners gaan samenwonen. Door schaalvoordelen neemt het (gewogen) inkomen per persoon dan toe.

Bij de nadere analyses voor de steden Amsterdam en Rotterdam worden de stadswijken ingedeeld in vier groepen om enkele bevolkingskenmerken te analyseren. Het gaat om wijken die in de periode 1999-2008 een ingrijpende herstructureringsopgave ondergingen en wijken waar dit niet zo was. Daarnaast is gegroepeerd naar armoedeniveau in de wijken. Dat vergt nog twee omschrijvingen:

- Herstructureringswijken: wijken waar in de periode 1999-2007 minimaal 100 woningen onttrokken zijn binnen het postcodegebied en minimaal 100 woningen nieuw zijn gebouwd. Het aantal onttrekkingen moet bovendien minimaal 5% van de totale woningvoorraad omvatten. Daarnaast moeten de wijken minstens 500 huishoudens tellen.
- Arme wijken: wijken waar meer dan 30% van de volwassen personen in de wijk in 1999 tot de laagste 20% van de landelijke inkomensverdeling behoorde.
- Vier wijktypen: arm en geherstructureerd, arm en niet geherstructureerd, niet arm en wel geherstructureerd, niet arm en niet geherstructureerd.

Bevindingen

Sterke Steden

Toename hoogste en laagste inkomens; afname middeninkomens
Eerder werd een toegenomen inkomenscontrast in de G31-gemeenten vastgesteld (Wittebrood en Permentier 2011). Dit gold voor elk van de vier hier onderzochte steden, het sterkst in Amsterdam. De hoogste en laagste inkomensgroepen groeiden, middeninkomens werden minder talrijk, maar vormen nog steeds een ruime meerderheid van de stadsbevolking. Onder de lage inkomens zijn bovendien veel studenten die eerder kansrijk dan arm zijn.

Aandeel autochtonen nam af; absolute aantal niet (Arnhem en Groningen) of recentelijk niet meer (Amsterdam en Rotterdam)

Er traden kleine veranderingen op in de samenstelling van huishoudensgroepen: het aandeel alleenstaanden steeg ten koste van koppels. Alleen in Amsterdam nam het aantal bewoners met kinderen licht toe, dankzij toenemende gezinsvorming van reeds aanwezige bewoners. Verder deed zich in elk van de steden een relatieve afname van de groep autochtone Nederlanders voor: het sterkst in Rotterdam en het minst in Groningen. In Amsterdam en Rotterdam was de afname ook absoluut, maar in de jaren na 2008 is de absolute terugloop van autochtone Nederlanders in beide steden omgeslagen in een lichte stijging (CBS StatLine). De westerse en niet-westerse groepen (inclusief tweede generatie) werden in elk van de steden groter, in zowel aandeel als absoluut.

Toenemend vestigingsoverschot van binnenlandse verhuizers

We zien in elk van de steden dat de bevolking vanaf 2006 toeneemt door een vestigingsoverschot van buitenlandse migranten, met name uit Midden- en Oost-Europa, en andere arbeidsmigranten. Over het geheel genomen leverden zij de grootste bijdrage aan het op peil blijven van de stadsbevolking. Daarnaast is in toenemende mate sprake van een vestigingsoverschot van binnenlandse verhuizers, vooral studenten en andere starters.

Vertrek en vestiging werden evenwichtiger naar inkomen (Amsterdam, Rotterdam en Arnhem)

Gangbaar is dat lagere inkomensgroepen, zoals migranten en studenten, naar de stad trekken en hogere inkomens, dikwijls koppels met of zonder kinderen, de stad verlaten. Dat is ook in dit onderzoek het algemene beeld gebleven. Het grootst was het vestigingsoverschot van de laagste inkomensgroep, de hoogste inkomens kenden in de meeste jaren vertrekoverschotten. Het verhuissaldo van de hogere inkomensgroepen werd wel steeds minder negatief in Amsterdam, Rotterdam en Arnhem (niet in Groningen). Ze vestigden zich meer en vertrokken minder vaak. Ook als rekening wordt gehouden met huishoudenskenmerken als het aantal alleenstaanden, zien we dat in de periode 1999-2008 hogere inkomens mindere vaak de stad verlieten en lage inkomens juist vaker, met name in Amsterdam en Rotterdam.

Het vertrek van bewoners uit Amsterdam en Rotterdam naar gemeenten in de regio nam na 2002 flink af. Dit komt deels door stadsuitleg aan de rand van de stad, bijvoorbeeld IJburg, die als substituuat diende voor de suburbane omgeving, en deels door vernieuwing binnen de bestaande stad. Onder degenen die vertrekken zijn nog steeds mensen met hogere en middeninkomens het sterkst vertegenwoordigd, maar in toenemende mate betreft het ook mensen met lagere inkomens, onder wie bewoners met een niet-westerse achtergrond en alleenstaanden. Die ontwikkeling is het sterkst in Amsterdam. Suburbanisatie van niet-westerse groepen wordt in het algemeen als teken van integratie gezien, men volgt immers het bekende patroon van de autochtone middenklasse, vaak met dezelfde argumenten. Eerder onderzoek (De Groot 2004) wees echter uit dat onder Surinaams-Nederlandse migranten met lage inkomens die van Amsterdam naar Almere verhuisden, de beschikbaarheid van betaalbare (sociale huur-)woningen een belangrijke

reden hiervoor was en dat hun voorkeur eigenlijk naar Amsterdam uitging. De beperkte beschikbaarheid van woningen voor lage inkomens en voor middengroepen heeft met integratie niet zoveel van doen. Omgekeerd kan niet suburbaniseren eveneens een bewuste keuze voor de stad zijn.

Toenemende gezinsvorming binnen Amsterdam

In Amsterdam en vooral Groningen nam (per saldo) het vertrek van gezinnen met kinderen iets toe in de periode 1999-2008, maar dat verlies van gezinnen werd in Amsterdam gecompenseerd door nog sneller toegenomen gezinsvorming (-uitbreiding). Dit laatste wijst erop dat mensen in mindere mate de stad de rug toekeren vanwege de komst van kinderen. Mogelijk is dat de voorbode van een trend om met kinderen in de stad te blijven wonen. In zowel Amsterdam als Rotterdam blijven jonge huishoudens na de komst van een kind in negentiende-eeuwse wijken rond de binnenstad wonen. Het betreft soms wijken waar herstructurering heeft plaatsgevonden, maar ook wijken waar dat niet het geval was. Het lijkt hier te gaan om meer welgestelde huishoudens, autochtonen, en vermoedelijk leden van de snelgroeiende niet-westerse middenklasse. Deze stedelingen zien in de komst van kinderen (nog) geen aanleiding om de stad te verlaten. Interessant zou zijn om na te gaan in hoeverre gezinnen alsnog vertrekken wanneer de kinderen de schoolgaande leeftijd bereiken of meer kinderen op komst zijn.

Sociale stijging volgt conjunctuur, geen trend van toename in de periode 1999-2008

Steden trekken van oudsher groepen (jonge alleenstaanden) met een zwakke economische status aan, die zich in de stad vestigen om onder meer een opleiding te volgen en werk te vinden. Ze verbeteren hun economische positie om daarna de stad eventueel weer te verlaten. De roltrap wordt vaak genoemd als metafoer om dit mechanisme van sociale stijging in de stad weer te geven. Sociale stijging viel bijna één op de vijf volwassen stadsbewoners ten deel en hing sterk samen met de economische conjunctuur.

De vier steden kenden in 2008 meer bewoners die een stijging op de sociaaleconomische ladder doormaakten dan dalers; het stijgingssaldo was in de vier steden positief. Dit betekent dat in elk van de vier steden de roltrap functioneert en flinke inkomensverbetering van de stadsbewoners zou zijn opgetreden wanneer een deel van deze stijgers niet vroeg of laat de stad weer had verlaten. Stijging kwam het meest voor onder studenten en migranten die niet van Surinaamse, Marokkaanse, Turkse of Antilliaanse afkomst zijn.

Er was in de periode 1999-2008 (nog) geen trend in de richting van meer sociale stijging binnen de stad. Naar een dergelijke toename hebben we gezocht vanwege de bijzondere aandacht die het stijgingsproces kreeg in het VROM-raadadvies *Stad en Stijging* (2006). Daarin werd bepleit het stijgingsproces te steunen door aandacht voor scholing en toeleiding naar werk. Mogelijk zijn recent wel veranderingen opgetreden, maar het lijkt erop dat de conjunctuur dominant is in dit proces.

Sociale stijgers verhuisden vooral binnen de stad

De meerderheid van de sociale stijgers die kort na hun maatschappelijke stap voorwaarts verhuizen, doet dat binnen de stad (ruim de helft in Groningen en 70% in Amsterdam). Een minderheid verlaat de stad en die minderheid bleef even groot in de periode 1999-2008. Het is dus niet zo dat sociale stijgers in toenemende mate voor de stad 'behouden bleven'; het aandeel dat op korte termijn in de stad blijft is sowieso hoog en dat veranderde niet. Degenen die in de stad bleven wonen, verhuisden wel steeds vaker in de loop der jaren. Vermoedelijk kwam dit door nieuwbouw in de stad, die verhuisketens op gang bracht waarvan ook deze groep profiteerde. Het feit dat dit niet van invloed was op de mate waarin de stad werd verlaten, suggereert dat deze groep sociale stijgers hoe dan ook (voorlopig) in de stad was blijven wonen, maar wellicht onder minder comfortabele condities, bijvoorbeeld inwonend.

Sterke steden?

Diverse ontwikkelingen laten zien dat de positie van de stad ten opzichte van andere gemeenten in de stadsregio gunstiger is geworden. Dat geldt voor Amsterdam het meest, maar ook voor Rotterdam en Arnhem en in mindere mate voor Groningen. Het blijkt uit een toename van de bevolking en geringere selectiviteit van verhuisstromen. Ook zien we in Amsterdam en Rotterdam dat in de wijken rondom het centrum jonge huishoudens minder snel vertrekken om elders aan kinderen te beginnen. Ze blijven voorsnog. De roltrap werkt in de stad en de meeste sociale stijgers zien in hun maatschappelijke stijging geen aanleiding om de stad te verlaten. Dat is in tien jaar tijd niet veranderd. Wel zien we dat binnen de steden de middeninkomens naar verhouding een steeds kleinere groep zijn geworden, vooral in Amsterdam, waardoor de steden, zoals eerder is vastgesteld, grotere inkomenscontrasten hebben gekregen.

Gemengde wijken

Sterke etnische segregatie in Amsterdam

De Amsterdamse en Rotterdamse woningmarkt verschillen wat betreft de populariteit van wijken dicht bij het centrum versus wijken aan de randen van de stad. In Amsterdam zijn de wijken nabij het centrum naar verhouding gewild; in Rotterdam is dat contrast veel geringer. Rotterdam heeft een armere bevolking en meer arme wijken. Hiermee hangt samen een in Rotterdam geringere en afnemende etnische segregatie ten opzichte van Amsterdam, waar groepen van niet-westerse afkomst toenemend buiten de stadsring wonen en steeds minder in de aanvankelijke vestigingswijken in de negentiende-eeuwse ring. In Rotterdam is er meer spreiding over zowel wijken in en rond het centrum als de buitenwijken.

In Rotterdamse arme herstructureringswijken grote etnische middenklasse

We zagen al dat in Rotterdam en Amsterdam de autochtone bevolking geleidelijk in aandeel afnam in de periode 1999-2008, terwijl de groep migranten en hun nakomelingen groeide. Binnen het autochtone bevolkingsdeel zijn het de middenklassen (lage en hogere middeninkomens) die flink slonken, voor de lage inkomens gold dat in mindere

mate. In beide steden bleef het aandeel autochtonen met een hoog inkomen binnen de totale stadsbevolking constant. Daarin deed Rotterdam niet onder voor Amsterdam. In de vier onderscheiden wijktypen nam in beide steden het inkomenscontrast iets toe door het disproportioneel wegtrekken van de middeninkomens. In Rotterdam zien we, vooral in de arme herstructureringswijken, dat de slinkende autochtone middenklasse wordt opgevolgd door een uitdijende etnische middenklasse. Die middenklasse is groter dan de autochtone middenklasse en ook groter dan de niet-westerse groep met lage inkomens.

In Amsterdam zien we dat niet; daar groeide onder het niet-westerse volksdeel vooral de lage inkomensgroep in de periode 1999-2008. Door de hoge huizenprijzen in Amsterdam is aannemelijk dat juist de middenklasse moeilijk aan een woning komt: ze zijn te rijk voor een sociale huurwoning en niet rijk genoeg om een woning binnen de stad te kopen.

De omvang van de Rotterdamse etnische middenklasse maakt duidelijk dat het aandeel bewoners van migrantenafkomst steeds minder indicatief wordt voor armoede en sociale problematiek in de wijk. Het potentieel binnen deze groep kan beter worden aangesproken.

Spreidingspatroon etnische middeninkomens identiek aan dat van de lage inkomens

Voor beide steden geldt dat het spreidingspatroon van de etnische middeninkomens sterk lijkt op dat van de lagere inkomens. Etnische achtergrond lijkt voor de woonplek zwaarder te wegen dan het inkomen. In Amsterdam kan worden betoogd dat de wijken binnen de stadsring voor middeninkomens moeilijk bereikbaar zijn; in Rotterdam is die betaalbaarheid minder problematisch en zou zodoende voor de middenklasse een ander spreidingspatroon verwacht mogen worden dan voor de laagste inkomens, maar dat zien we niet. De keuze van de betrokkenen lijkt dus een belangrijke factor. Ook in ander onderzoek zijn sterke aanwijzingen te vinden dat keuze een rol speelt: nabijheid van familie en van stedelijke voorzieningen worden gewaardeerd. Die keuze is bovendien niet zo vreemd als we ons realiseren dat de etnische middenklasse vooralsnog voor de helft uit huishoudens zonder kinderen bestaat. Voor hen wegen de nadelen van oudere, door migranten gedomineerde woonmilieus minder zwaar dan voor ouders die hun kinderen een omgeving willen bieden waarin ook autochtone Nederlanders met kinderen wonen. Dat laatste blijft problematisch, zoals hierna nog aan de orde komt.

Arme en niet-arme herstructureringswijken verschillen sterk

Voor beide steden geldt dat arme herstructureringswijken een aanmerkelijk andere bevolkingsopbouw hebben dan de drie andere wijktypen die we onderscheiden. In arme herstructureringswijken is het aandeel niet-westerse migranten meer dan twee keer zo hoog. Het aandeel migranten (en tweede generatie) ligt dus veel hoger dan in arme wijken die *niet* werden geherstructureerd en die wat betreft bevolkingsopbouw veel meer op wijken elders in de stad lijken. Dit betekent dat generaliserend onderzoek naar herstructureringswijken en hun effecten het risico draagt, dat uiteenlopende effecten van in de

aard verschillende ingrepen het zicht ontnemen op wat er in de diverse typen wijken gebeurt.

In arme herstructureringswijken zijn erg weinig autochtone gezinnen, maar in de Amsterdamse wijken daalt hun aantal niet meer sinds 2006

In Amsterdam zijn over het algemeen minder huishoudens met kinderen, ongeveer één op de vier; in Rotterdam één op de drie. In beide steden is weinig dynamiek in het totale aandeel huishoudens met kinderen in de stad. Wel compenseerde de gezinsvorming in Amsterdam het vertrek van gezinnen ruim, zodat het aantal Amsterdammers met één of meer kinderen licht toenam. Vooral in Rotterdam nam het aandeel autochtonen met kinderen geleidelijk af en het deel niet-westerse migranten (inclusief tweede generatie) met kinderen geleidelijk toe, het meest in de arme herstructureringswijken. De verhouding tussen autochtoon en niet-westers gezin met één of meer kinderen ging daar van 1:3 naar 1:6; in de periode 1999-2008 was geen kentering van dat proces waar te nemen. De herstructurering heeft geen sterkere menging met autochtone gezinnen kunnen bewerkstelligen; wel iets meer inkomensmenging.

In de Amsterdamse arme herstructureringswijken lag de verhouding tussen autochtoon en niet-westers gezin met één of meer kinderen in 1999 al scheef en het verschil werd tot 2005 alleen maar groter, maar bleef daarna stabiel op ongeveer 1:9. Mogelijk is de stagnatie de voorbode van een langzame kentering. De menging van verschillende bevolkingsgroepen met kinderen via aanpassing van de woningvoorraad vergt echter een zeer lange adem. Contacten tussen verschillende groepen kunnen wellicht sneller bevorderd worden door andersoortig beleid zoals mentorschappen en weekendscholen, beleid dat nu al in de praktijk wordt gebracht.

In Amsterdam afname broedplaatsen van sociale stijgers

Wat betreft 'sociale stijgers' stelden we vast dat dit een bijzonder heterogene groep is als we uitgaan van individuen die een substantiële inkomensverbetering doormaakten. De oorzaak van die verbetering verschilt van loonsverhoging en het vinden van werk tot het samenbrengen van inkomens in eenzelfde huishouden doordat mensen gaan samenwonen, wat voor de individuen schaalvoordeel (en dus inkomensverbetering) oplevert. De inkomensstijging kan bovendien op verschillende niveaus plaatsvinden. Zoals Booi en Dignum (2013) het formuleren: de roltrap kent verschillende niveaus van op- en afstappen (zoals de roltrappen in het warenhuis).

In Permentier et al. (2013) en Wittebrood en Permentier (2011) werd vastgesteld dat sociale stijging zich in de aandachtswijken evenzeer had voorgedaan als in de andere stadswijken, maar met kleinere inkomenssprongen. De roltrap werkt er op eigen 'niveau'.

Toch zijn in Rotterdam en Amsterdam op dit punt wel degelijk verschillen tussen wijken waar te nemen. De aanwezigheid van mensen die zich maatschappelijk verbeterden varieert tussen gemiddeld 10% tot 30% van de volwassen bevolking. De meeste stijgers bevinden zich in beide steden in de negentiende-eeuwse wijken rondom het centrum en deels in het centrum. Dit zijn belangrijke broedkamers van waaruit sociale stijgers naar elders verhuizen.

In Amsterdam zie je dat deze wijken hun broedplaatsfunctie geleidelijk verliezen en in toenemende mate het domein van gevestigden worden, mensen die al eerder maatschappelijke stijging doormaakten en niet meer zo snel doorverhuizen. Sociale stijgers worden gevestigden en blijven op dezelfde plek wonen, maar snijden de pas af voor potentiële nieuwe stijgers, die elders een onderkomen moeten zien te vinden; doelstellingen als het vasthouden van sociale stijgers en het faciliteren van sociale stijging kunnen in de stad met elkaar op gespannen voet staan. Hoe beter het eerste lukt, des te lastiger is het laatste.

In Rotterdam is het beeld gemengd en zijn er meer broedplaatswijken.

Gemengde wijken?

Beleidsambities gericht op sterke steden zijn goed herkenbaar in de realiteit en dat geldt tot op zekere hoogte ook voor enkele ontwikkelingen in de stadswijken die we hierboven in beeld hebben gebracht. Zo nam de inkomensdiversiteit overwegend toe door de stijging van het aantal inwoners met een hoog of juist laag inkomen. De tussenlaag van inwoners met een middeninkomen werd naar verhouding kleiner. Dit is in theorie minder gunstig voor de laagste inkomensgroep en voor het aanhaken op netwerken van de lokale middenklasse. Daar staat tegenover dat een aanzienlijke middenklasse van niet-westerse afkomst gemengd woont met een lage inkomensgroep van dezelfde achtergrond. Etnische segregatie binnen de stad gaat samen met toenemende inkomensmenging, waardoor de inwoners met lage inkomens rolmodellen in de wijk hebben. Deze rolmodellen staan bovendien qua cultuur dicht bij hen, wat maakt dat er een grotere kans is op contact leggen en dat het netwerk van de middengroepen kan worden ingezet. Ook de ambitie om (binnen)steden aantrekkelijker te maken voor gezinnen met kinderen lijkt realiteit te worden. In de wijken rondom het centrum vertrekken jonge huishoudens minder snel om elders aan kinderen te beginnen.

Sommige problemen zijn echter hardnekkig. In Amsterdam gaat het dan om etnische segregatie en in beide steden zijn er in arme herstructureringswijken lage ontmoetingskansen tussen autochtone ouders met kinderen en (tweede generatie) migranten met kinderen. De autochtone gezinnen worden in die wijken steeds schaarser.

Dat sociale stijging en stabiele wijken waar mensen niet meer weg willen vaak op gespannen voet met elkaar staan, wordt in Amsterdam ervaren (Dignum 2013). Daar is voor het blijven vervullen van de roltrapfunctie het accepteren van minder stabiele wijken een voorwaarde, en bestaat de beleidsopgave eerder uit het beheren van die dynamiek dan uit het doorbreken ervan. Extra aandacht voor een schone, overlastarme en veilige omgeving, en alert zijn op sociale problemen van bewoners is dan belangrijk. Dit geldt des te meer omdat één op de drie inwoners langdurig in een dynamische (achterstands)wijk woont (Wittebrood en Permentier 2011).

Het thema van sociale stijging en doorstroming in de stad en in de wijken versus meer stabiliteit door bewoners langer te binden, verdient eveneens aandacht op stadsgewestelijk niveau. In hoeverre kunnen woongebieden in het gewest de broedplaatsfunctie overnemen? En wat zijn de mogelijke bezwaren daarvan?

Duurzaam verder

Voor de komende periode liggen grootschalige verbouwingen van de woningvoorraad minder voor de hand: de middelen ontbreken. Los daarvan kan de vraag worden gesteld of steden niet al voldoende hun achterstandspositie hebben ingelopen en of autonome economische en demografische processen die positie vanzelf verder zullen bestendigen. Bij dit laatste gaat het om de stedelijke arbeidsmarkt die mensen zal aantrekken en de culturele voorzieningen die met name voor hoogopgeleiden aantrekkelijk zijn. Als de versterking van de stad als neveneffect heeft dat mensen met lage inkomens daar minder goed terecht kunnen en naar andere gemeenten in het stadsgewest trekken, maakt dat hen wellicht minder zichtbaar, maar niet minder arm. Aan armoedeconcentraties en maatschappelijke problemen die daarmee samenhangen kleven in andere gebieden misschien zelfs (nog) meer bezwaren, omdat er minder compenserende charms tegenover staan dan in de stad. Zo zijn er in de stad bevolkingsgroepen met sociaal en cultureel kapitaal die dynamiek en wanordelijkheid voor lief nemen, soms zelfs koesteren, vanwege typisch stedelijke charms als drukte, dichtheid, diversiteit en voorzieningen. In de suburbane woonmilieus hebben middenklassebewoners meestal doelbewust rust en stabiliteit opgezocht. Ze zien in de komst van recente 'stadsvlieders' een grote bedreiging van hun verworvenheden, die bovendien sterk verknoopt zijn met hun identiteit (zie over de middenklasse in Almere bv. Metaal en Reijndorp 2013).

Literatuur

- Booi, Hester en Kees Dignum (2013). Meer ruimte voor wooncarrière in Amsterdam. Woningmarkttrends binnen en buiten de ring. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Dignum (2013). 'Ring Amsterdam is minder een barrière dan gedacht', in: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, nr. 5, p. 14-16.
- Groot, Carola de (2004). 'Zwarte Vlucht', in: *De (sub)urbane locatiekeuze van klassieke allochtonen in Amsterdam*. Den Haag: ministerie van vrom.
- Metaal, Stefan en Arnold Reijndorp (2013). *Kwetsbare middenklasse? Sociale positie, strategieën van rondkomen en vooruitkomen en betrokkenheid van de lagere middenklasse in Almere*. Almere: Internationaal New Town Institute.
- Permentier, M., J. Kullberg en L. van Noije (2013). *Werk aan de Wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- vrom-raad (2006). *Stad en stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Den Haag: vrom-raad.
- Wittebrood, K., en M. Permentier (2011). *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.).

ISBN 978 90 377 0623 9

SCP-publicaties 2013

2013-1 *Van pech en rampspoed. Nieuwjaarsuitgave 2013* (2013). Paul Schnabel (red.).

ISBN 978 90 377 0611 6

2013-2 *Terecht in de jeugdzorg. Voorspellers van kind- en opvoedproblematiek en jeugdzorggebruik* (2013).

Sander Bot (red.), Simone de Roos, Klarita Sadiraj, Saskia Keuzenkamp, Angela van den Broek, Ellen Kleijnen. ISBN 978 90 377 0629 1

2013-3 *Gezinnen onderweg. Dagelijkse mobiliteit van ouders van jonge kinderen in het combineren van werk en gezin* (2013). Marjolijn van der Klis (red.) ISBN 978 90 377 0568 3

2013-4 *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013* (2013). Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuypers. ISBN 978 90 377 0648 2

2013-5 *Towards Tolerance. Exploring changes and explaining differences in attitudes towards homosexuality across Europe* (2013). Lisette Kuypers, Jurjen Iedema, Saskia Keuzenkamp.

ISBN 978 90 377 0650 5

2013-6 *Sprekend op schrift. Een selectie uit vijftien jaar lezingen en artikelen van Paul Schnabel, 1998-2013* (2013). ISBN 978 90 377 0647 5

2013-7 *Acceptance of lesbian, gay, bisexual and transgender individuals in the Netherlands 2013* (2013).

Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuypers. ISBN 978 90 377 0649 9

2013-8 *Gemeentelijk Wmo-beleid 2010. Een beschrijving vanuit het perspectief van gemeenten* (2013).

Frieke Vonk, Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Anna Maria Marangos.

ISBN 978 90 377 0651 2

2013-9 *Aanbod van arbeid 2012* (2013). Jan Dirk Vlasblom, Edith Josten, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0654 3

2013-10 *De dorpenmonitor* (2013). *Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners.* Anja Steenbekkers en Lotte Vermeij (red.) ISBN 978 90 377 0634 5

- 2013-11 *Van Paars 2 naar Rutte II. Rede van Paul Schnabel bij zijn afscheid van het Sociaal en Cultureel Planbureau, 11 maart 2013.* ISBN 978 90 377 0660 4
- 2013-12 *Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen. Het culturele draagvlak, deel 12 (2013).* Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0652 9
- 2013-13 *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit (2013).* Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0644 4
- 2013-14 *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen (2013).* Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (RU). ISBN 978 90 377 0655 0.
- 2013-15 *Werk aan de wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid (2013).* Matthieu Permentier, Jeanet Kullberg, Lonke van Noije. ISBN 978 90 377 0663 5
- 2013-16 *Lasten onder de loep. De kostengroei van de zorg voor verstandelijk gehandicapten ontrafeld (2013).* Michiel Ras, Debbie Verbeek-Oudijk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0662 8.
- 2013-17 *De studie waard. Een verkenning van mogelijke gedragsreacties bij de invoering van een sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs (2013).* Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Jaco Dagevos, m.m.v. Iris Andriessen, Lenie van den Bulk (CED-groep). ISBN 978 90 377 0664 2
- 2013-18 *Het persoonsgebonden budget in de AWBZ. Monitor 2012 (2013).* Ab van der Torre, Ingrid Ooms, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0657 4
- 2013-19 *Informeel zorg in Nederland. Een literatuurstudie naar mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg (2013).* Alice de Boer en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0679 6
- 2013-20 *De ondersteuning van Wmo-aanvragers en hun mantelzorgers in 2012 (2013).* Peteke Feijten, Anna Maria Marangos, Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Frieke Vonk. ISBN 978 90 377 0667 3
- 2013-21 *Met zorg ouder worden. Zorgtrajecten van ouderen in tien jaar (2013).* Cretien van Campen, Marjolein Broese van Groenou, Dorly Deeg, Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0626 0
- 2013-22 *Using smartphones in survey research: a multifunctional tool.* Nathalie Sonck en Henk Fernee. ISBN 978 90 377 0680 2
- 2013-23 *Seksuele oriëntatie en werk. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele werknemers (2013).* Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0668 0
- 2013-24 *Ontwikkelingen in ondersteuning van mensen met lichamelijke beperkingen en de effecten van ondersteuning op participatie (2013).* Jolien Hofstede, Mieke Cardol, Mieke Rijken. ISBN 978 90 377 0676 5
- 2013-25 *Samen scholen. Ouders en scholen over samenwerking in basisonderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs (2013).* Lex Herweijer en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0671 0
- 2013-26 *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders (2013).* Mariëlle Cloïn (red.). ISBN 978 90 377 0670 3
- 2013-27 *Vrijwillige inzet en ondersteuningsinitiatieven. Een verkenning van Wmo-beleid en -praktijk in vijf gemeenten (2013).* Wouter Mensink, Anita Boele, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0659 8
- 2013-28 *Een onzeker perspectief: vooruitzichten van tijdelijke werknemers (2013).* Jan Dirk Vlasblom, Edith Josten. ISBN 978 90 377 0682 6 (elektronische publicatie)
- 2013-29 *Maatschappelijke effecten van het wetsvoorstel Hervorming kindregelingen voor gezinnen met kinderen (2013).* Stella Hoff, Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0684 0 (elektronische publicatie)
- 2013-30 *De sociale staat van Nederland 2013 (2013).* Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Nathalie Sonck (red.). ISBN 978 90 377 0685 7
- 2013-31 *De weg naar maatschappelijke ondersteuning. Een onderzoek naar de kanteling in tien gemeenten (2013).* Maaike den Draak (SCP), Wouter Mensink (SCP), Mary van den Wijngaart (Lokaal Centraal BV), Mariska Kromhout (SCP). ISBN 978 90 377 0686 4

- 2013-32 *Maten voor gemeenten 2013* (2013). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0688 8
- 2013-33 *Biedt het concept integratie nog perspectief?* (2013). Jaco Dagevos, Malin Grundel. ISBN 978 90 377 0687 1 (elektronische publicatie)
- 2013-34 *Groeit de jeugdzorg door? Het beroep op de voorzieningen: realisatie 2001-2011 en raming 2011-2017* (2013). Klarita Sadiraj, Michiel Ras, Lisa Putman, Jedid-Jah Jonker. ISBN 978 90 377 0677 2
- 2013-35 *Burgers over de kwaliteit van publieke diensten. Een terugblik op 2002-2010* (2013). Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk, Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0678 9 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2014

- 2014-01 *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning* (2014). Monique Turkenburg m.m.v. Lenie van den Bulk (CED-groep) en Ria Vogels (SCP). ISBN 978 90 377 0637 6
- 2014-02 *Jaarrapport Integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (2014). Willem Huijnk, Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0697 0
- 2014-03 *Ervaren discriminatie in Nederland* (2013). Iris Andriessen, Henk Fernée en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0672 7 (elektronische publicatie)

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2011 | 4* (2012). Josje den Ridder, Jeanet Kullberg en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0593 5
- Burgerperspectieven 2012 | 1* (2012). Paul Dekker, Josje den Ridder en Paul Schnabel. ISBN 978 90 377 0607 9
- Burgerperspectieven 2012 | 2* (2012). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0617 8
- Burgerperspectieven 2012 | 3* (2012). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0622 2
- Burgerperspectieven 2012 | 4* (2012). Josje den Ridder, Paul Dekker en Mathilde van Ditmars. ISBN 978 90 377 0645 1
- Burgerperspectieven 2013 | 1* (2013). Paul Dekker en Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0656 7
- Burgerperspectieven 2013 | 2* (2013). Josje den Ridder, Hanneke Posthumus en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0658 1
- Burgerperspectieven 2013 | 3* (2013). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0675 8
- Burgerperspectieven 2013 | 4* (2013). Josje den Ridder, Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen m.m.v. Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978 90 377 0690 1

